

UDK372.0(045)

**MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA BOLALARNI
TARBIYALASHDA XORIJIY MAMALAKATLARNING MAKTABGACHA
TA'LIM SOHASIDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI***Hulkar Rasulova,**Shahrisabz davlat pedagogika institute 1-bosqich magistranti**E-mail: hulkar_rasulova@mail.ru**Tel: 97 382 55 75**Qarshi DU Maktabgacha ta'lim kafedrası
dotsenti, M.Muhammadiyeva taqrizi asosida***ANNOTATSIYA**

Ushbu maqolada xorijiy mamalakatlarda maktabgacha ta'lim sohasiga hissa qo'shgan pedagog olimlarning qarashlari, maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy, axloqiy va jismoniy rivojlanishi hamda jamiyatga moslashuvida xorijiy davlatlar maktabgacha ta'lim tizimining ahamiyati, Montessori dasturining yaratilish tarixi, amalga oshirish prinsiplari, usullari va ulardan foydalanish o'z aksini topgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim tizimi, rivojlanish, ta'lim, tarbiya, zamonaviy yondashuvlar, jahon tajribasi, Montessori, axloqiy rivojlanish.

Kirish. Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrdagi «2017-2021-yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2707-sonli qarori qabul qilindi. Shu qaror bilan tasdiqlangan «Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha 2017-2021-yillarga mo'ljallangan dastur»ning asosiy maqsadli vazifalari va yo'nalishlari qatorida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama rivojlantirish sharoitlarini yaratish belgilangan.

Uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish maqsadida mazkur qarorga muvofiq, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, uning hududiy bo'linmalarining asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari qatorida ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan

holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish belgilangan.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Maktabgacha ta'lim muassasalarining davlat va nodavlat tarmoqlarini yanada kengaytirish, davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari o'rtasida sog'lom raqobat muhitini shakllantirish sharoitlarini yaratish, davlat va xususiy sektor sherikligi shartlarida maktabgacha ta'lim muassasalarining yangi shakllarini joriy etish, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini samarali tashkil etishni ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida»gi PQ-3305-sonli qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorga berilgan sharhda ta'kidlanganidek: «... bugungi kunda maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini tubdan yaxshilash, maktabgacha yoshdagi bolalar qamrovini oshirish, ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda, har jihatdan zamonaviy tizim yaratish masalasi dolzarbligicha qolmoqda».

Mazkur qarorda maktabgacha ta'lim tizimini isloh qilishdagi mavjud muammolarni bartaraf etish maqsadida qarorda keng ko'lamli tadbirlarni amalga oshirish ko'zda tutilgan, shu jumladan, pedagog va rahbar xodimlarning malakasini oshirish jarayonini samarali tashkil etish, bunda zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalardan, xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribasidan foydalanish, ta'lim muassasalarini yuqori malakali, zamonaviy bilimga ega kadrlar bilan ta'minlash belgilangan.

Montessori dasturi asosida bugungi kunga qadar bir qancha ilmiy izlanishlar olib borilgan. Masalan, A.A.Bolibekov, M.A.Yo'ldoshevaning "Xorijiy mamlakatlarda Maktabgacha ta'lim-tarbiya" nomli o'quv-uslubiy qo'llanmalarida xorijiy mamalakatlarda maktabgacha ta'lim sohasiga hissa qo'shgan pedagog olimlarning qarashlari, maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy, axloqiy va jismoniy rivojlanishi hamda jamiyatga moslashuvi haqida ma'lumotlar o'z aksini topgan.

L.Parmonovanning "Maktabgacha yoshdagi bolalar sensor tarbiyasini amalga oshirish metodikasi" nomli magistrlik dissertatsiyasida Montessori dasturining yaratilish tarixi, amalga oshirish prinsiplari, usullari hamda bolalar sensor tarbiyasini tashkil etishda montessori dasturining ahamiyati yoritib berilgan.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Mashhur texnikaning asoschisi Italiyada shifokorlik kasbini o'zlashtirgan birinchi ayol. Rivojlanishida nuqson bo'lgan bolalar bilan ishlashda muallif o'zining reabilitatsiya kursini ishlab chiqdi, bu o'qitish muhitida yuqori baholandi.

Keyinchalik bu usul keng tanildi – Montessori juda ko'p ma'ruzalar qildi, bir nechta noyob kitoblar va ko'plab o'quv qo'llanmalar nashr etdi. Butun dunyodagi maktabgacha tarbiya maktablarining tarbiyachi va o'qituvchilari ushbu usulni

qo'lladilar hamda birozdan keyin tajriba maktablari paydo bo'ldi. Yuz yildan oshiq vaqt mobaynida u ota-onalar va o'qituvchilar orasida mashhurlikning eng yuqori cho'qqisida qoldi.

Ehtimol, ushbu usulning asosiy prinsipi – bu bolani o'z-o'zini tarbiyalash g'oyasi. Ota-onalar va o'qituvchilar bolaning nimaga qiziqishini tushunishi, zarur rivojlanish sharoitlarini yaratishi va qanday qilib bilim olishingiz mumkinligini tushuntirishi kerak. Shuning uchun ta'lim tizimining shiori: «Menga buni o'zim qilishga yordam bering!»

Mashg'ulotlar bir nechta zonalarga bo'lingan holda maxsus tashkil etilgan muhitda o'tkaziladi (ya'ni bolalar bog'chalarida guruhlar bir nechta zonalarga bo'linadi va turli didaktik yordamlar bilan to'ldiriladi. Bunday rayonlashtirish tarbiyachilarga o'z ish joylarini tashkil qilishda va tartibni saqlashda yordam beradi, bolalar turli xil materiallarda yaxshiroq harakat qilishlari mumkin), unda ishlash uchun qo'llanmalar qulay joylashtirilgan.

Rayonlashtirish nima?

Amaliy yo'nalish bolalarga eng oddiy maishiy ko'nikmalarni egallashga yordam beradi. Masalan, bir yoshdan uch yoshgacha bo'lgan bolalar polni cho'tka va kercher bilan supurishni, tugmachani ochish va turli o'lchamdagi tugmachalarni taqqoslashni, kiyinish va yechinishni qo'g'irchoqlaridan o'rganadilar. Uch yoshdan yetti yoshgacha bo'lgan bolalar poyabzal tozalashni, kiyimlarni yuvishni va dazmollashni, salat uchun sabzavotlarni yuvishni va maydalashni, hattoki metall buyumlarni jihozlashni o'rganadilar.

Sensor zonasi shakli, hajmi, rangi va vazni bilan farq qiluvchi buyumlarni o'z ichiga oladi. Shunga o'xshash materiallar bilan o'yinlar (har xil diametrdagi ko'pikli sharlar, bankalar va butilkalar uchun har xil kattalikdagi qovoqlarning to'plami) bolalarda qo'l va barmoqlarning motorikasini, teginish hissiyotlarini, shuningdek, aqliy jarayonlarni – xotira va e'tiborni rivojlantiradi.

Matematik zona bolalarga hisoblashni o'zlashtirishga, matematik belgilar va geometrik shakllar bilan tanishishga yordam beradigan materiallardan iborat. Bolalar uchun geometrik jismlarning modellari tanlangan. Kattaroq bolalar matematikani hisoblash, kasrlar haqida tushuncha beradigan raqamlar to'plamlari, hisoblash misollarini yog'och taxtalar yordamida o'rganadilar. Bunday vazifalarni hal qilishda bola mavhum fikrlashni yaxshilaydi, qat'iyatlilikni tarbiyalaydi.

Til zonasida kichkintoy harflar o'rganish, so'z boyligini kengaytirish uchun mo'ljallangan qo'llanmalarni topadi. Masalan, «Bu nima?», «Bu kim?» Rasmlari bo'lgan qutilar. Kichkintoylar uchun, shuningdek, harflar, bosma va bosh harflar to'plamlari, katta yoshdagi bolalar uchun «Mening birinchi so'zlarim» kitoblari. Ularning yordami bilan bolalar yozishni va o'qishni o'rganadilar.

Kosmik zona sizni Koinot, atrof-muhit, tabiat sirlari va ob-havo hodisalari, dunyo xalqlarining madaniyati va urf-odatlarini bilan tanishtiradi. Erta yoshdagi bolalar turli hayvonlarning haykalchalarini kutmoqda va katta maktabgacha yoshdagi bolalar xaritalar, minerallar to'plamlari bilan shug'ullanmoqdalar.

Bolalar quyidagi qoidalarni bajarishga o'rgatiladi:

Bola o'zi qila oladigan ishni u tarbiyachi yoki ota-onaning ishtirokisiz qiladi. Bu mustaqillik, o'ziga bo'lgan ishonchni rivojlantiradi.

Bolalar jim bo'lishlari kerak, boshqalarga o'ynash va o'qish uchun xalaqit bermasliklari lozim.

Bolalar o'zaro aloqada bo'lgan barcha o'yinchoqlar, yozuv buyumlari va boshqa buyumlarga nisbatan yaxshi munosabatda bo'lishlari hamda foydalanib bo'lgach joyiga qo'yishlari kerak.

Qo'g'irchoqni yoki biror o'yinchoqni birinchi bo'lib olgan tarbiyalanuvchi ushbu qo'llanmalar bilan shug'ullanadigan kishidir. Shu tarzda, bolalar o'zlarining va boshqalarning chegaralarini tushunishga tarbiyalanadilar.

Qoidalarga rioya qilish, faoliyatni soddalashtirish bolalar hayotida barqarorlikni keltirib chiqaradi, maktabgacha yoshdagi bolalarga o'zlarini yanada ishonchli his qilishlariga imkon beradi, sabr-toqat va tengdoshlari hamda kattalarga hurmatini tarbiyalaydi.

Italiyalik shifokor va olim Mariya Montessorining dastlabki ta'lim metodikasi juda qiziqarli hamda o'ziga xosdir. Montessori sinflarida tarbiyalangan bolalar mustaqil va o'ziga ishongan, kundalik muammolarni qanday hal qilishni bilishadi. Ular nafaqat o'zlarining fikrlarini himoya qilishadi, balki o'z xatti-harakatlari uchun javobgarlikni ham o'z zimmalariga olishlari mumkin. Agar bolangizda ushbu fazilatlarini ko'rishni istasangiz, muallifning bir nechta kitoblari va qo'llanmalarini o'qib ko'ring: «Bolaning uyi», «Mening usulim», «Mening usulim». 3 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalarni tarbiyalash bo'yicha ko'rsatmalar «Menga buni o'zim qilishga yordam bering», «Montessori bolasi hamma narsani yeydi va tishlamaydi», «O'z-o'zini tarbiyalash va o'z-o'zini tarbiyalash boshlang'ich maktab (to'plam)», «Bolalar – boshqalar», «Montessori uy maktabi (8 ta kitobdan iborat)», «Bolaning ongini singdirish», 6 oydan keyin juda kech. Bola rivojlanishi va ta'lim olishi uchun noyob texnikalar bilan tanishtirishni erta rivojlantirish va ba'zi maslahatlarga e'tibor berish lozim.

Bolalar uchun Montessori usulidan ham guruhlarda, ham bolalar bog'chalarida, ham uyda o'qitishda foydalanish mumkin. Bu bolaga shaxsiy qobiliyatlari va salohiyatini namoyon etishiga imkon beradi. Montessori bo'yicha ijodiy mahorat, mantiq, e'tibor, xotira va vosita qobiliyatlari treningi rivojlanadi. Sinfda jamoaviy o'yinlarga katta e'tibor qaratiladi, uning davomida chaqaloq muloqot qobiliyatini va mustaqilligini rivojlantiradi. Tizimning o'ziga xos xususiyati shundaki, darslar turli

yoshdagi guruhlarda o'tkaziladi. Shu bilan birga, kichik bolalar kattalarga xalaqit bermaydilar, aksincha, ularga yordam berishadi.

Montessori metodikasini o'rganish asosida undan maktabgacha ta'lim tizimida foydalanishda quyidagi jihatlariga e'tibor qaratish muhim hisoblanadi:

- Montessori metodikasida bolalarning mustaqil rivojlanishi (kattalar rahbarligisiz, lekin uning nazorati ostida);
- Montessori metodikasida bolalarning shaxsiy o'sishining individual darajasi (ayrim faoliyat turlari uchun barcha yosh oralig'i berilgan);
- Montessori metodikasida bolalarga qulayligi (tizimga muvofiq ishlaydigan mashg'ulotlar uchun maxsus vaqt ajratishingiz shart emas – bu kundalik hayot);
- Bolalarda o'zini tutish, uyushqoqlik, ratsionallik va boshqalar kabi muhim fazilatlarni shakllantirish.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Montessori texnikasining asosiy ustunligi shundaki, bola kattalarning aralashuvisiz mustaqil ravishda, o'z tempida rivojlanadi. Usulning muhim kamchiliklarini mutaxassislar quyidagicha belgilaydilar:

Montessori metodikasi erkinlik prinsipiga asoslangan bo'lib, u o'zini o'qitishning o'yin shaklida va bolaning mustaqil mashqlarida namoyon bo'ladi. Texnika har bir bolada individual yondashishga asoslangan. Voyaga yetgan kishi shunchaki uning yordamchisidir.

Montessori darslari har bir talaba uchun maxsus yaratilgan muhitda individual ravishda ishlab chiqilgan rejaga muvofiq olib boriladi. O'qitish uchun bolaga o'zini boshqarish va xatolarini tahlil qilish imkoniyatini beradigan turli xil yordam vositalaridan foydalaniladi. Bunday holatda o'qituvchi faqat chaqaloqni boshqaradi.

Bolalarga metodikaning asosiy ta'siri mustaqil, o'ziga ishongan shaxsni rivojlantirishdir. Montessori bolalari o'rganishni og'ir vazifa deb bilishmaydi, chunki darslar majburlashsiz, tanqidsiz yoki kattalarning qo'pol aralashuvisiz o'tkaziladi. Tizimda asosiy e'tibor ushbu yoshdagi bolani nimani boshdan kechirishi, uning qobiliyatlari va har birining o'ziga xosligi to'g'risida ekanligiga qaratilgan.

Montessori rivojlanish metodologiyasi bolaga mustaqil bo'lish, amaliy ko'nikmalarni erta egallashga imkon beradi. Hatto ushbu tizim bo'yicha o'qiyotgan kichikintoy ham kattalarning yordamisiz kiyinishi, dasturxon yozishi va hokazolarni o'z ichiga olishi mumkin. Bolalarga o'zlariga bo'lgan ishonch hozirda nimani bilmoqchi ekanliklari va ayni paytda kim bilan ishlashlarini hal qilishlari bilan mustahkamlanadi. Montessori texnikasining asosiy shiori – «Menga buni o'zim qilishga yordam bering».

Ushbu dastur asosida tashkil etiladigan mashg'ulotlarda bolalardagi rivojlanish borasida sezilarli natijalar ko'zga tashlana boshlaydi. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar ko'pincha hisoblashlari, yozishlari va o'qish borasidagi elementar bilimlarni egallay boshlaydilar.

Bolaning ehtiyojlari va imkoniyatlariga ko'ra, individual munosabat bildiriladi, guruhda raqobat bo'lmaydi. Shuningdek, ular qiziqishlariga qarab dars turini tanlash huquqiga ham ega bo'ladilar.

Montessori dasturi bola rivojlanishida yuqori natijadorligi bilan ahamiyatga ega bo'lsa-da, unda ayrim muammo va kamchiliklar ham mavjudligini ko'rishimiz mumkin. Jumladan, dastur dastlab aqli zaif bolalarning rivojlanishi va moslashishi uchun yaratilgan. U sog'lom bolalarga mo'ljallanmagan edi. Shu sababli Montessori dasturiga ko'ra o'qish iqtidorli bola uchun oson bo'lmaydi.

Metodikada bolaning erkin faoliyatiga katta e'tibor qaratilganligi sababli, uning keyinchalik kelajakda bola maktab tartib-qoidalarini qabul qilishda qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Metodikaning ayrim kamchiliklariga guruhdagi bolalarning turli yoshga mansub ekanligi ham kiradi. Bu munozarali nuqta. Oilalarda bolalar ham turli yoshdagi, ammo bu ularning bir-biriga aralashmasdan rivojlanishiga to'sqinlik qilmaydi.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). Yuqoridagilardan xulosa qilib aytishimiz mumkinki, zamonaviy pedagogikada ota-onalar bolani beshikdan tarbiyalashning ko'plab mualliflik usullarini topishlari mumkin. Biroq mashhur italiyalik olim Mariya Montessorining rivojlanish dasturi eng optimal usullardan biri hisoblanadi. Uning uslubi, albatta, pedagogikadagi yangi yutuqlarni ko'rib, dunyoning ko'plab mamlakatlaridagi rivojlanish markazlari va bolalar bog'chalarida faol qo'llaniladi.

Shuningdek, Montessori metodikasi bo'yicha bolalarni o'qitish ularga o'ziga bo'lgan ishonchni qozonishga imkon beradi, chunki bu tanqid, jazo, e'tiroz yoki majburlashni butunlay istisno qiladi.

Jamoa bo'lib erkin muhitda ishlash bolaga mustaqillik, o'z-o'zini tarbiyalashni o'rganish imkoniyatini beradi.

Bundan tashqari, uzluksiz ta'lim tizimining asosiy bosqichlaridan biri bo'lgan maktabgacha ta'lim samaradorligini oshirish davrning dolzarb muammolaridan biridir. Chunki mustahkam egallangan boshlang'ich ma'lumot barkamol insonni shakllantirishda juda muhimdir.

Maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchilarining yosh xususiyatlaridan kelib chiqqan holda Montessori metodikasidan foydalanish mashg'ulot materialiga diqqatning qaratilishiga va yaxshi o'zlashtirilishiga olib keladi. Shu bilan birga tarbiyalanuvchilarning zerikishi va charchog'ining oldini olish maqsadida foydalaniladigan dam olish daqiqalarining xilma-xilligi tarbiyalanuvchilar diqqatini to'plashga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 29-dekabrda «2017-2021-yillarda maktabgacha ta’lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi PQ-2707-sonli qarori // «O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to‘plami», 2017-yil 9-yanvar, 1-son, 11-modda.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrda «O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida»gi PQ-3305-sonli qarori.
3. Yo‘ldoshev J.G‘. Xorijda ta’lim. – Toshkent: Sharq nashriyot matbaa konsernining bosh tahririyati, 1995.
4. Ibragimov X., Abdullayeva Sh. Pedagogika. O‘quv qo‘llanma. – T.: Fan, 2004. – 182 b.
5. Shodmonov Sh.S., Ergashev P.S. Qiyosiy pedagogika. – Toshkent: Sharq, 2005.